

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΗ:

Τάσεις μεταλλαγών στη χωρική διάχυση της αστικοποίησης

Πάυλος Λουκάκης

Καθηγητής Αστικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Αναφερόμενοι στη σύγχρονη ελληνική πόλη, δεχόμεθα ως χρονική αφετηρία αναζήτησης των σημερινών δομών της την περίοδο μετά το 1923, όταν δηλαδή διαμορφώθηκε το σύνολο σχεδόν της σημερινής ελληνικής επικράτειας¹.

Η ανταλλαγή των πληθυσμών το 1923, που κατάληξε στην απότομη καθαρή εισροή περισσότερων του 1.100.000 κατοίκων στη χώρα, δημιούργησε τεράστιο οικιστικό πρόβλημα. Ο κύριος όγκος τού νέου πληθυσμού εγκαταστάθηκε στο ανατολικό τόξο της ηπειρωτικής Ελλάδας². Στο διάστημα αυτό:

α. δημιουργήθηκαν νέοι αγροτικοί οικισμοί και νέοι προαστιακοί οικισμοί·

β. δημιουργήθηκαν νέες συνοικίες σε επαφή με τον τότε αστικό ιστό.

Στο πλαίσιο γενικότερων εκσυγχρονιστικών μεταρρυθμίσεων για τη δημιουργία ενός σύγχρονου αστικού κράτους, υπήρξαν ορισμένες που σχετίζονται ευθέως με την ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων. Πρώτη και ιδιαίτερα σημαντική είναι η θεσμοθέτηση του Π.Δ. του 1923 "Περί Σχεδίου Πόλεων και Κωμών". Τότε δημιουργήθηκε και το καθεστώς των "προύφισταμένων του 1923 οικισμών" και ο πρώτος Γενικός Οικοδομικός Κανονισμός (Γ.Ο.Κ.). Υπήρξε στην περίοδο αυτή και μια σειρά σημαντικών έργων υποδομής στις μεταφορές. Οι αρχές της δεκαετίας του '50 ξεκινούν με ένα δίκτυο οικισμών της χώρας, όπου παραμένουν βασικά τα χαρακτηριστικά της περιόδου του μεσοπολέμου. Ο κυρίαρχος πόλος αστικής ανάπτυξης παραμένει η πρωτεύουσα (εικ. 1). Από το τέλος, όμως, της δεκαετίας του '70 εμφανίζονται τάσεις μεταλλαγών στο οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο, που δεν αφήνουν ανεπρέαστη τη χωρική διάρθρωση των πόλεων. Οι πόλεις μεγαλώνουν και διαχέονται προς τον αγροτικό χώρο. Αυτή τη χωρική διάχυση επιχειρεί να ανατάξει το παρόν άρθρο.

Βασικές παράμετροι επιρροής στην εξέλιξη των οικισμών της χώρας

Οικονομικές και κοινωνικές παράμετροι

Οι βασικές επιλογές για το πρότυπο οικονομικής ανάπτυξης της χώρας μετά το 1948 διατήρησαν το βασικό γεωργικό χαρακτήρα της, επιχειρώντας παράλληλα μια ανάπτυξη του βιομηχανικού τομέα, κυρίως προς τους κλάδους των καταναλωτικών προϊόντων και των κατασκευών. Ιδιαίτερο βάρος δόθηκε στους τομείς των υποδομών, ενώ η ιδιωτική πλευρά ανέλαβε τον τομέα της οικοδομικής δραστηριότητας. Στο χρονικό διάστημα 1948-60, συνεχίζεται η εκροή του

αγροτικού πληθυσμού, κυρίως προς την πρωτεύουσα. Συγχρόνως, δημιουργούνται στην πρωτεύουσα οξεία προβλήματα στέγης, που έρχεται να τα καλύψει ο ιδιωτικός τομέας, είτε εντός του σχεδίου πόλης είτε με αυθαιρέτη δόμηση σε εκτός σχεδίου περιοχές. Στο χρονικό διάστημα 1948-1960 διαμορφώθηκε ένας τρόπος παραγωγής κατοικίας καθοριστικός για τη δομή όλων των ελληνικών πόλεων. Ο τρόπος αυτός παραγωγής, μέσω της αντιπαροχής και της αυτοστέγησης, δεν έλυσε το πρόβλημα για τις χαμηλές εισοδηματικές τάξεις, ενώ δημιούργησε ένα ανεπίτρεπτο πλαίσιο κερδοσκοπίας πένω στη γη.

Μετά το 1960 και έως το 1981, νέα δεδομένα αποτελούν η αλματώδης και πολύμορφη ανάπτυξη του τουρισμού, η χωρική διάχυση του σε παρακτιες ηπειρωτικές περιοχές και στα νησιωτικά συμπλέγματα, και το φαινόμενο της δευτερεύουσας κατοικίας, που αρχίζει δελά λίγο πριν από το 1970, για να συνεχισθεί εντεινόμενο μέχρι σήμερα.

Από το 1981 ως τώρα, η Ελλάδα βρίσκεται σε ένα νέο πλαίσιο οικονομικών και κοινωνικών δεδομένων, λόγω της ένταξής της στην Ευρωπαϊκή Ένωση (τότε Ε.Ο.Κ.). Στο διάστημα αυτό, τα αστικά κέντρα της χώρας αναπτυχθηκαν με έντονους ρυθμούς. Συγχρόνως, σημαντικές αγροτικές πεδινές περιοχές εμφανίζουν δομές πιο πολυσύνθετες από εκείνες των υπόλοιπων αγροτικών περιοχών. Μετά το 1970 εμφανίστηκαν προβλήματα επιβάρυνσης ή και καταστροφής του φυσικού, δομημένου και ιστορικού περιβάλλοντος.

κές παρεμβάσεις, για τον Πολεοδομικό και Χωροταξικό Σχεδιασμό, υπήρξαν μετά το 1975. Επιγραμματικά αναφέρονται οι βασικότερες:

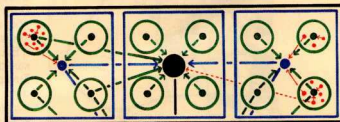
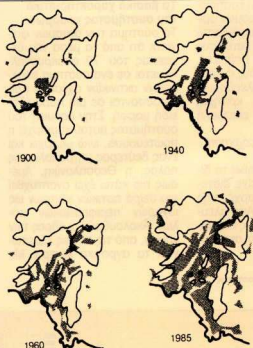
α. Οι συνταγματικές επιταγές του 1975 για την Προστασία του φυσικού περιβάλλοντος και τον Χωροταξικό Σχεδιασμό.

β. Το εκσυγχρονιστικό πακέτο νόμων της περιόδου 1976-1979 (θεσμοθέτηση του Χωροταξικού Σχεδιασμού και της Προστασίας του περιβάλλοντος, θεσμοθέτηση των χρήσεων γης, του συντελεστή δόμησης και της προστασίας των δασών. Ίδρυση του Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε).

γ. Η σειρά νόμων της περιόδου 1981-1989 (Πολεοδομικός Σχεδιασμός, κίνητρα περιφερειακής ανάπτυξης, προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, διοικητική αποκέντρωση και αναδιάρθρωση, νέος Γ.Ο.Κ.).

δ. Η διά νόμου θεσμοθέτηση των Ρυθμιστικών Σχεδίων Αθήνας και Θεσσαλονίκης.

1. Λεκανοπέδιο της Αθήνας, διαχρονική εξέλιξη από το 1900 και μετά (σύμφωνα με Α. Αροβαντινός, Πολεοδομικός Σχεδιασμός για μια Βιώσιμη Ανάπτυξη του Αστικού Χώρου (Συμμετρία, Αθήνα, 1997).

2. Διάγραμμα της διοικητικής ιεράρχησης των ενότητων και οικισμών της χώρας (σύμφωνα με Π. Λουκάκης, Σημειώσεις Χωροταξίας: Βασικές Έννοιες, Τομείς Ανάλυσης, Μεθοδολογία Μελετών, Πλαίσιο Προτάσεων (Πάντειο Πανεπιστήμιο), Αθήνα, 1996.

Λειτουργικές και θεσμικές παράμετροι

Το υπεριοικονομικό σύστημα διοίκησης επηρέασε τη διάρθρωση του δικτύου των οικισμών και την πολεοδομική οργάνωση των πόλεων, όπως και το συνολικότερο σύστημα των υπηρεσιών.

Σε όλη τη μεταπολεμική περίοδο, επιχειρήθηκε περιφερειακή αποκέντρωση των παραγωγικών δραστηριοτήτων μέσω ζωνών εννοικών κινήτρων, χωρίς όμως ουσιαστικά αποτελέσματα. Αντίθετα, τα μέτρα υπήρξαν ιδιαίτερα αποδοτικά για τον τουρισμό. Σε ό,τι αφορά την παραγωγή του χώρου, βασικά εργαλεία παρέμειναν το Π.Δ. του 1923 και ο Γ.Ο.Κ. Ουσιαστικές θεσμικές

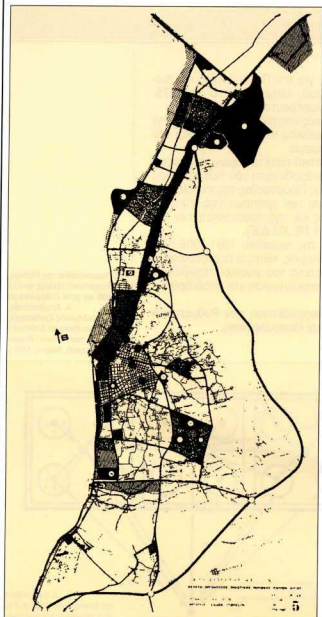
Θεώρηση του συστήματος των οικισμών της χώρας

Οι θεσμικές διαστάσεις του συστήματος οικισμών

α. Διοικητική ιεράρχηση

Το σύνολο των περίπου 12.500 οικισμών της χώρας, με βάση τη διοικητική αναδιάρθρωση που πραγματοποιήθηκε, αρχικά το 1986 και πρόσφατα το 1994, ιεραρχείται: σε έδρες 13 Περιφερειών, σε έδρες 54 Νομαρχιακών Αυτοδιοικήσεων (Ν.Α.) και σε έδρες 6.000 περιτύπου Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης (Ο.Τ.Α.) (εικ. 2).

Στις 54 έδρες των Ν.Α. εδρεύουν συγχρόνως

3α. Το σχέδιο παρουσιάζει τις προτάσεις γενικών ρυθμίσεων για την Αστική Περιοχή της Πύργας, σύμφωνα με τη μελέτη του Κ.Ε.Π.Α. Παράς - Αγίου. Αποτελεί μια από τις πρώτες εφαρμογές της τυποποίησης των προτεινόμενων χρήσεων γης και του συμβολισμού τους, που επικρατεί για πρώτη φορά στην Ελλάδα το 1980. Η τυποποίηση των χρήσεων έγινε σε σχέση με το Νόμο 947/79 και το Προεδρικό Διάταγμα 81/80. Μελέτη: Γ. Α. Σκιαδαρέσης και συνεργάτες, 1981 (από Α. Αραβαντινός, Πολεοδομικός Σχεδιασμός, Αθήνα (Ε.Μ.Π.), 1984).

Πρωτοδικεία, και Περιφερειακές Υπηρεσίες Φορέων Υποδομής. Σε ορισμένες εδρές Ν.Α. υπάρχουν επίσης Εφετεία, Περιφερειακές Υπηρεσίες του Υ.Π.Π.Ο., στρατιωτικές υπηρεσίες κ.ά.

Σε επιλεγμένες εδρές Κοινοτήτων διαχέεται μια σειρά βασικών τοπικών υπηρεσιών³. Από το 1994, όταν ιδρύθηκαν και οι Ν.Α., οι Ο.Τ.Α. συγκροτούνται σε 500 περίπου "Συμβούλια Περιοχής"⁴, με προοπτική να συσυνενθύνουν σε νέους Δήμους.

β. Ιεράρχηση κατά την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδας (Ε.Σ.Υ.Ε.)
 Η Ε.Σ.Υ.Ε. χρησιμοποιεί δύο κατηγορίες κριτηρίων ιεράρχησης του δικτύου των οικισμών: ένα γεωγραφικό και ένα πληθυσμιακό. Σύμφωνα με το γεωγραφικό, καθορίζονται τρεις κατηγορίες κοινοτήτων: πεδινές, ημιορεινές και ορεινές. Σύμφωνα με το πληθυσμιακό κριτήριο, ο πληθυσμός των οικισμών ορίζεται ως αγροτικός, ως ημιαστικός, και από 10.000 κατοίκους και άνω ως αστικός. Επίπλέον, η Ε.Σ.Υ.Ε. ορίζει μια σειρά αστικών οικισμών ως "Πολεοδομικά Συγκροτήματα". Τα κριτήρια αυτά είναι ιδιαίτερα επισφαλικά και αμφιλεγόμενα⁵.

γ. Προγραμματική ιεράρχηση κατά το Υ.Π.Ε.Χ.Ω.Δ.Ε.
 Η ανάγκη να ιεραρχηθεί το δίκτυο των οικισμών είχε διατυπωθεί ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '60⁶. Από πλευράς επίσημης κρατικής παρέμβασης αναφέρονται οι ακόλουθες ιεραρχήσεις:

α. Η πρόταση του νεοειδρυθέντος το 1979 Υ.Χ.Ο.Π. για την ιεράρχηση των οικισμών σε ένα σύστημα αποτελούμενο από: "Κέντρα Εντατικών Προγραμμάτων Ανάπτυξης" (Κ.Ε.Π.Α.) (εικ. 3, α και β)⁷, "Αστικά Οικιστικά Κέντρα" (ΑΣΤ.Ο.Κ.) και "Αγροτικά Οικιστικά Κέντρα" (ΑΓΡ.Ο.Κ.).

β. Η πρόταση του Υ.Χ.Ο.Π. για ένα ιεραρχημένο δίκτυο οικιστικών κέντρων πέντε βαθμίδων, την περίοδο 1983-84 (πρόταση "Ανοικτών πόλεων"). Στο ίδιο πλαίσιο, το Υ.Χ.Ο.Π. διατύπωσε για κάθε νομό Πρόταση Χωροταξικής Αναδιάρθρωσης (εικ. 4), επιχείρησε δε μετά το 1983 μια εκτεταμένη πολεοδομική παρέμβαση μέσω της "Επιχείρησης Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης" (Ε.Π.Α.) και των "Ειδικών Χωροταξικών Μελετών" (Ε.Χ.Μ.).

Τα βασικά χαρακτηριστικά του συστήματος οικισμών

Το σύστημα των οικισμών φαίνεται ότι από τα μέσα της δεκαετίας του '70 αποκρυσταλλώνεται σε ένα σύστημα επαλληλών ακτινικών σχέσεων που εντάσσονται σε μια πυραμιδοειδή μορφή. Στην κορυφή του συστήματος αυτού κυριαρχεί η πρωτεύουσα, ενώ υπάρχει και ένας δεύτερος μητροπολιτικός πόλος, η Θεσσαλονίκη. Αμέσως πιο κάτω έχει αναπτυχθεί μια σειρά αστικών κέντρων ως ισχυρών περιφερειακών πόλων. Ακολουθούν οι εδρές των νομών, από τις οποίες εξαρτώνται τα αγροτικά κέντρα. Με

3β. Ηράκλειο Κρήτης (Κ.Ε.Π.Α.): Οργάνωση Οικιστικής Περιοχής, πρόταση συστήματος οργάνωσης και χρήσης γης. Μελέτη: Π. Λουκάκης και συνεργάτες, 1980 (από Α. Αραβαντινός, Πολεοδομικός Σχεδιασμός).

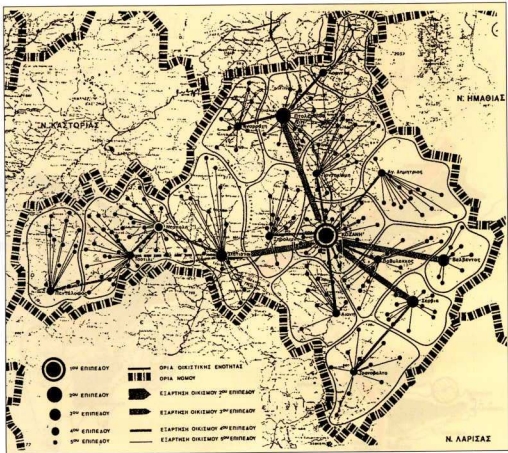

αυτόν τον τρόπο, το σύνολο των αγροτικών οικισμών κυριαρχείται από τους περιφερειακούς πόλους και τους μητροπολιτικούς πόλους (εικ. 5). Επισημούνται ορισμένα δομικά χαρακτηριστικά του συστήματος των οικισμών:

α. Οι δύο μητροπολιτικές περιοχές της πρωτεύουσας και της Θεσσαλονίκης, μαζί με τους περιφερειακούς αστικούς πόλους, συνθέτουν στον χώρο ένα S, στο οποίο υπάρχει η μεγαλύτερη χωρική ανάπτυξη⁸ δηλαδή: το μέγιστο μέρος του πληθυσμού της χώρας, το μέγιστο μέρος των βιομηχανικών συγκεντρώσεων, το μέγιστο μέρος των δικτύων υποδομών, οι βασικές διεθνείς πύλες εισόδου-εξόδου της χώρας, το μέγιστο μέρος της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και των ερευνητικών κέντρων της χώρας, το μέγιστο μέρος των πολιτιστικών δραστηριοτήτων της και το μεγαλύτερο των πεδίων παραγωγικών γεωργικών περιοχών της (εικ. 6).

β. Οι παρακτινοί οικισμοί και περιοχές βρίσκονται σε μια συνεχή και εντεινόμενη διαδικασία υποδοχής αστικών δραστηριοτήτων, και στις δεύτερες ο κατοικισμός, η παραθεριστική κατοικία και η αναψυχή σε όλες τις εκφάνσεις τους αποτελούν την κυρίαρχη δραστηριότητα.

γ. Σε ότι αφορά το δίκτυο των αγροτικών οικισμών, οι τάσεις των μόνιμων εσωτερικών μεταναστεύσεων έχουν περιοριστεί, αλλά φαινόμενα εγκατά-

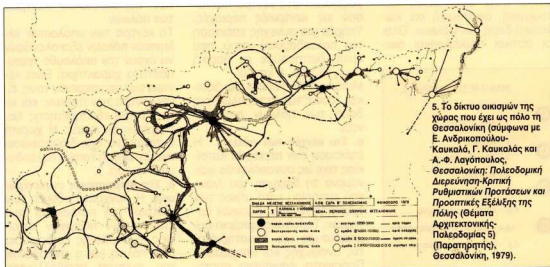
λειψης οικισμών χαρακτηρίζουν τις ορεινές περιοχές και τον νησιωτικό χώρο.

Βασικές τάσεις μεταβολών στη δομή των πόλεων

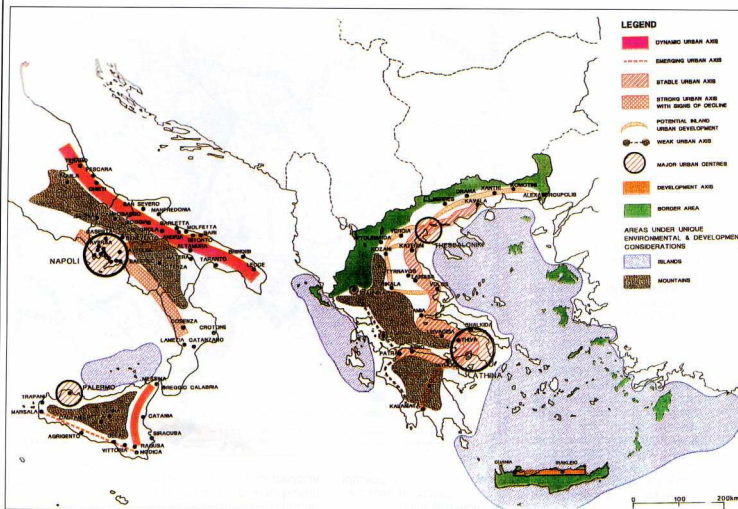
Η δομή των νεότερων ελληνικών πόλεων διαμορφώθηκε

ιστορικά σε ένα τυπικό σχήμα μονοκεντρικού πυρήνα, που αποτελεί κατά περίπτωση και το ιστορικό κέντρο τους (εικ. 7). Προς τον κεντρικό αυτό πυρήνα συγκλίνουν κατά ακτινικό τρόπο οι βασικές αρτηρίες προσπέλασης της πόλης από την ενδοχώρα της. Η υπόλοιπη πόλη αναπτύσσεται γενικώς ομόκεντρα, περιλαμβάνοντας

4. Προτεινόμενη οικιστική δομή του νομού Κοζάνης με βάση τη "Πρόταση Χωροταξικής Οργάνωσης" του Υ.Π.Ε.Χ.Δ.Δ.Ε. (Δ/ση Χωροταξίας), που διατυπώθηκαν το 1984. Συγκεκριμένα, προτείνεται ο καθορισμός ενός διανομαρχιακού κέντρου του επιπέδου (Κοζάνη), ενός νομαρχιακού κέντρου 2ου επιπέδου (Ποταλείσσια), τριών επαρχιακών κέντρων 3ου επιπέδου (Σιάστια, Σέρβια, Βελβεντός) και ένδεκα κεφαλοχώρια 4ου επιπέδου (Κέντρα Ανοικτών Πόλεων). Στον χάρτη απεικονίζονται επίσης με γραμμικούς συμβολισμούς οι ιεραρχημένες κύριες εξαρτήσεις των οικισμών κατωτέρου επιπέδου, από αυτούς του ανωτέρου επιπέδου. Έτσι, στην Ανοικτή Πόλη υπάρχει εξάρτηση των οικισμών 5ου επιπέδου από το κέντρο της Ανοικτής Πόλης, που είναι ένας οικισμός του 4ου επιπέδου (π.χ., το Τρανόβατο), ο οποίος με τη σειρά του εξαρτάται από ένα επαρχιακό κέντρο 3ου επιπέδου (στην προκειμένη περίπτωση, από τη Σέρβια), το οποίο τέλος αναφέρεται στο διανομαρχιακό κέντρο του νομού (Κοζάνη) (από Α. Αραβαντινός, Πολυκομικός Σχεδιασμός).

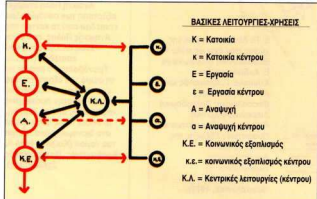

5. Το δίκτυο οικισμών της χώρας που έχει ως πόλο τη Θεσσαλονίκη (σύμφωνα με Ε. Ανδρικοπούλου-Καυκάλα, Γ. Καυκάλα και Α.-Φ. Λαγόπουλος, Θεσσαλονίκη: Πολυκομική Διερεύνηση-Κριτική Ρυθμιστικών Προτάσεων και Προοπτικές Εξέλιξης της Πόλης (Θέματα Αρχιτεκτονικής-Πολυκομίας 5) (Παράρτητης), Θεσσαλονίκη, 1979).

6. Ο κύριος αναπτυξιακός άξονας της χώρας μέσα στα ευρύτερα γεωγραφικά πλαίσια του (από "Μεταπολεμική εξέλιξη των περιφερειών της Κεντρικής Μεσογείου (ΜΕΖΟΣΟΓΙΟΝ ΕΛΛΑΔΑ)", Τελική έκθεση, XVII Γενική Δ/ση).

7. Διάγραμμα της τυπικής διάρθρωσης της σύγχρονης ελληνικής πόλης (σύμφωνα με Π. Λουκάκη, Σημειώσεις Χωροταξίας).

στο μέγιστο μέρος της τις περιοχές κατοικίας. Μέσα ή σε επαφή με το ιστορικό κέντρο είχαν αναπτυχθεί στο παρελθόν βιομηχανικές και βιοτεχνικές επιχειρήσεις της πόλης (εικ. 8). Στην περίοδο του μεσοπολέμου, η εγκατάσταση των προσφύγων προσαρμόστηκε στην υφιστάμενη λειτουργική, οικονομική και κοινωνική δομή των πόλεων. Όλοι οι αστικοί προσφυγικοί οικισμοί δημιουργήθηκαν εκτός του υφιστάμενου αστικού ιστού, κοντά στις βιομηχανικές περιοχές και στις εισόδους των πόλεων. Οι προσφυγικές περιοχές αργότερα ενώθηκαν με τον παλιό ιστό η πυκνωση της δόμησης και η ζήτηση για κατοικία και για γραφεία επιχειρήσεων στα κέντρα πυκνώσαν τις κεντρικές περιοχές. Υπήρξε μια συνεχής επέκταση του πολεοδομικού ιστού, που όμως διατηρούσε τη βασική δομή του (εικ. 9 και 10). Μετά το 1970 περίπου, οι βασικές τάσεις των μεταβολών στη δομή των πόλεων εντοπίζονται:

α. Στα κέντρα των πόλεων. Η επέκταση των περιοχών κατοικίας είχε ως συνακόλουθο φαινόμενο τη διάχυση του λιανικού εμπορίου κατά μήκος των ακτινικής μορφής βασικών αρτηριών. Το λιανικό εμπόριο συμπάρευσε και δραστηριότητες αναψυχής και υπηρεσιών. Πρόσφατο φαινόμενο αποτε-

λεί η δημιουργία πολυκατοστημάτων και εμπορικών κέντρων στις περιμέτρους των αστικών κέντρων. Μέσα από αυτά τα φαινόμενα διάχυσης στα δύο μητροπολιτικά κέντρα τίθεται ένα πρόβλημα ανταγωνιστικότητας και αναζήτησης νέων λειτουργιών εκ μέρους των παραδοσιακών κέντρων των πόλεων. Τα κέντρα των υπόλοιπων ελληνικών πόλεων εξακολουθούν να έχουν τον ακόλουθο τρισυπόστατο χαρακτήρα: Είναι κέντρα των περιφερειών τους, είναι κέντρα των πόλεων, και είναι κέντρα εξυπηρέτησης λειτουργιών γειτονίας. Η χωρική διάχυση δεν έχει διαμορφώσει ακόμη ισχυρά τοπικά πολεοδομικά κέντρα.

β. Στις βιομηχανικές συγκεντρώσεις. Η σύγχρονη εξέλιξη των κέντρων των πόλεων, οι επεκτάσεις των περιοχών κατοικίας, η δυσμενής κυκλοφορία στις πόλεις και η επιβάρυνση του φυσικού περιβάλλοντος

εξεδίωξαν ή απαξίωσαν τις περισσότερες βιομηχανικές δραστηριότητες, που αναζητήσαν νέες περιοχές, εκτός των κεντρικών περιοχών της πόλης. Η φυγόκεντρη αυτή τάση του δευτερογενούς τομέα είναι παράλληλη με την "τριτογενιοποίηση" των κέντρων των πόλεων.

γ. Στην ανάπτυξη των περιστασιακών περιοχών δεύτερης κατοικίας. Οι περιστασιακές περιοχές δεύτερης κατοικίας μεταβάλλονται σιγά σιγά σε περιοχές μόνιμης κατοικίας, διευρύνοντας καθοριστικά τον παραδοσιακό τύπο αστικού χώρου. Η ανάπτυξη αυτών των περιοχών δημιουργεί ανάγκες για κοινωνικές υπηρεσίες και υποδομές.

δ. Στη χωροθέτηση υπηρεσιών υπερτοπικής, περιφερειακής ή και εθνικής εμβέλειας στον περιαστικό χώρο. Σε μια σειρά πόλεων κατά τα τελευταία είκοσι χρόνια χωροθετούνται σημαντικές δραστηριότητες εκτός αστικού ιστού (π.χ., Α.Ε.Ι., Τ.Ε.Ι., δραστηριότητες Εθνικής Άμυνας). Ανάλογα με το μέγεθος μιας πόλης, προέκυψε μια διάχυση προς τα έξω των αστικών δραστηριοτήτων, η οποία οδήγησε, ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του '60, στην ανάγκη να προσδιορισθεί ένας άμεσος χώρος ως "η ευρύτερη περιοχή" των αστικών κέντρων. Για τα μητροπολιτικά κέντρα, οι περιοχές αυτές αποτελούν την ευρύτερη μητροπολιτική περιοχή, ενώ τα παραδοσιακά τους όρια, την "καρδιά" των μητροπολιτικών κέντρων⁸.

ε. Στη διάχυση των δικτύων υποδομής. Οι μεταβολές που επισημάνθηκαν πιο πάνω δημιούργησαν εκτεταμένη διάχυση των δικτύων υποδομής. Όμως η τροφοδοσία των πόλεων, οι κόμβοι μεταφορών και οι συγκοινωνίες, η ύδρευση, η αποκομιδή και διαχείριση στερεών και υγρών αποβλήτων, η ενέργεια, οι τηλεπικοινωνίες συνδέουν ένα πλέγμα αναγκαίων εξυπηρετήσεων, που τα υφιστάμενα δίκτυα, παρά την εξέλιξη τους, δύσκολα καλύπτουν.

στ. Στην υποβάθμιση του φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος. Στις μεγάλες μητροπολιτικές περιοχές της πρωτεύουσας και της Θεσσαλονίκης, ήδη όμως και στα μεγάλα αστικά κέντρα, η υποβάθμιση συνολικά του φυσικού και του δομημένου περιβάλλοντος είναι ιδιαίτερα

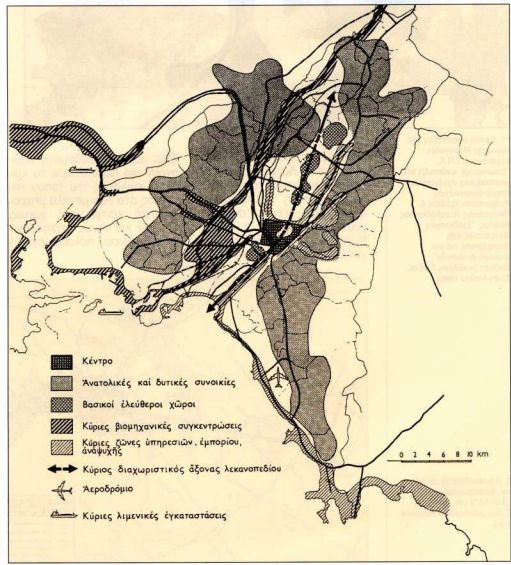
έντονη. Η έλλειψη χώρων αστικού πρασίνου, η μη διασφάλιση αξιών φυσικής διαίτησης της πόλης και η προϊούσα καταστροφή του περιαστικού πρασίνου μεταβάλλουν δραματικά το φυσικό αστικό περιβάλλον. Εξάλλου σημαντικές περιοχές των πόλεων υποβαθμίζονται αισθητικά, λειτουργικά, οικονομικά και κοινωνικά. Έτσι, ενώ στις πόλεις προκύπτει η ανάγκη επέκτασής τους, συγχρόνως σημαντικές περιοχές τους υποβαθμίζονται και απαιτούν ριζικές αναπλάσεις.

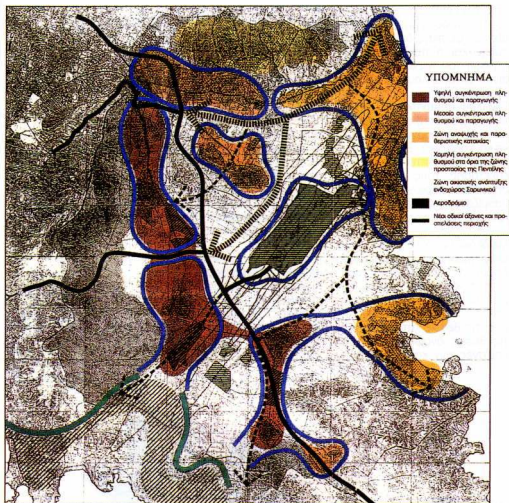
Με δεδομένο ότι ο βασικός κύκλος ημερησίας και εποχιακής δράσης των κατοίκων κατευθύνεται προς τρεις τύπους χώρων που διαχέονται στην πόλη, δηλαδή τις θέσεις απασχόλησης, τις θέσεις κατοίκησης και τις θέσεις αναψυχής, τότε οι επιλογές των κατοίκων για το

πού και πώς θα ζήσουν μέσα στην πόλη, ούτε απλές ούτε μονοσήμαντες είναι. Στο όχι πολύ μακρινό παρελθόν, η βασική επιλογή γινόταν ως προς τη σχέση "θέση κατοικίας κοντά στη θέση εργασίας". Αυτή η επιλογή επηρέαζε και κοινωνικά τη δομή των περιοχών κατοικίας. Οι θέσεις καθημερινής ή εβδομαδιαίας αναψυχής, οι θέσεις των εκπαιδευτηρίων, το καθημερινό λιανικό εμπόριο αποτελούσαν συστατικά των περιοχών κατοικίας. Οι επιμέρους γεωγραφικές ενότητες που δημιουργούνταν ήταν ακόμη "γειτονιές".

Εδώ και 20 χρόνια περίπου, υπάρχουν νέα δεδομένα, όπως: η μείωση του χρόνου εργασίας, η καθιέρωση του ενιαίου ωραρίου και του πενήντημουρου εργασίας, η μεγαλύτερη ευχέρεια ενημέρωσης, επικοινωνίας και πληροφόρησης, η μεγαλύτερη

8. Σχηματική αναπαράσταση της βασικής δομής της Αθήνας, 1978 (σύμφωνα με Π. Λουκάκη κ.ά., "Κριτική της σημερινής δομής και λειτουργίας της Αθήνας και της ευρύτερης περιοχής της", Έπιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών 33-34, 1978).

11. Τάσεις ανάπτυξης της περιοχής Μεσογείων, σύμφωνα με Ι.Π.Α., "Οικονομική ανάπτυξη και χωρταξικός σχεδιασμός" (τηγή: Οργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου & Προστασίας Περιβάλλοντος Αθήνας, "Σχεδιασμός Μητροπολιτικής Περιφέρειας για μια Βιώσιμη Ανάπτυξη", Διεθνές Συνέδριο, Αθήνα, 22-24 Μαΐου 1996).

δυνατότητα απόκτησης Ι.Χ. αυτοκινήτου, η δραματική μείωση των κοινόχρηστων χώρων και η περιβαλλοντική επιβάρυνση του αστικού χώρου, οι δημογραφικές μεταβολές, η μεγαλύτερη διάχυση των θέσεων εργασίας εκτός αστικών κέντρων.

Όλα αυτά τα δεδομένα καθιστούν πιο πολύπλευρα τα κριτήρια επιλογής του τύπου κατοικίας στα δύο μεγάλα μητροπολιτικά κέντρα της χώρας, ίσως δε και στους περιφερειακούς αστικούς πόλους (εικ. 11 και 12)¹⁰.

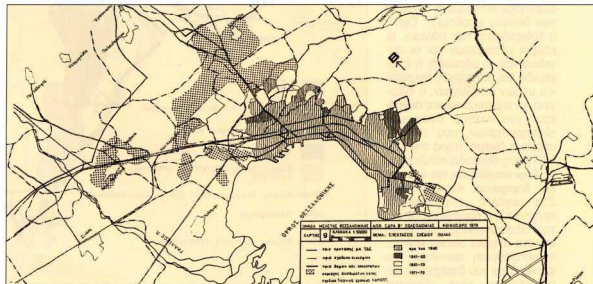
Η διάχυση της αστικοποίησης στο οικιστικό δίκτυο

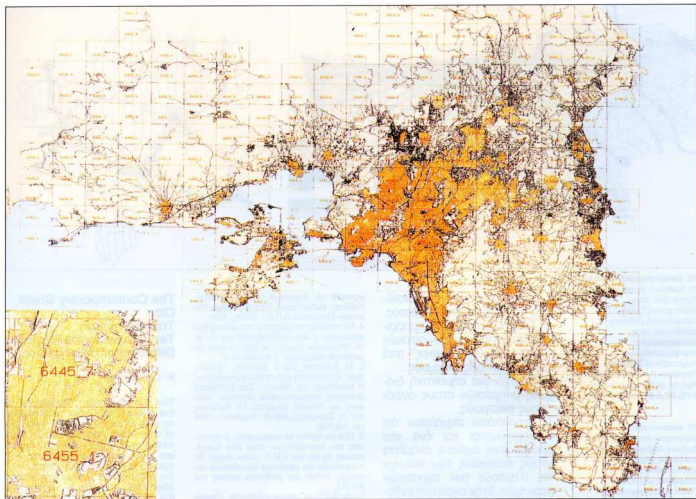
Τα φαινόμενα των πληθυσμιακών μετακινήσεων και της εξέλιξης των μεγάλων μητροπολιτικών κέντρων έχουν τύχει διαφόρων θεωρητικών προσεγγίσεων. Από τις πλέον ενδιαφερόμενες είναι εκείνη του περιφερειακού κύκλου¹¹. Σύμφωνα με τη θεωρητική αυτή προσέγγιση, η ανάπτυξη των μητροπολιτικών κέντρων και της περιβάλλουσας περιφέρειας τους διαμορφώνεται στα εξής τέσσερα στάδια¹²:

- α. Αστικοποίηση (Urbanization stage).
- β. Προαστιαποίηση (Suburbanization stage).
- γ. Αποαστικοποίηση, δημιουργία νέων πόλεων ή νέων οικισμών (Disurbanization stage).
- δ. Επαναστικοποίηση (Reurbanization stage).

Στη φάση της αστικοποίησης, δημιουργείται έντονη συσώρευση πληθυσμού και δραστηριοτήτων από την περιφέρεια στο μητροπολιτικό κέντρο. Η συσώρευση αυτή δημιουργεί διάγκωση οικονομικών, κυκλοφοριακά προβλήματα και δυσμενείς μετακινήσεις, έλλειψη χώρων, αύξηση τιμών γης, δυσμενές φυσικό περιβάλλον διαβίωσης. Στη φάση της προαστιαποίησης, παρατηρείται μετακίνηση πληθυσμού προς την περιμετρο του μητροπολιτικού κέντρου για αναζήτηση καλύτερων συνθηκών κατοικίας σε παλαιά ή νέα προάστια.

9. Η πολυδορική εξέλιξη της Θεσσαλονίκης, 1940-1979 (σύμφωνα με Ε. Ανδρικοπούλου-Καυκάλα κ.ά.).

10. Υψηλικός χάρτης της Αττικής σε γεωγραφικό σύστημα πληροφοριών (Τμήμα Πολυδομίας-Χωροστάς, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Ε.Μ.Π., 1994).

Στη φάση της αποαστικοποίησης του μητροπολιτικού κέντρου, παρατηρούνται μετακινήσεις παραγωγικών δραστηριοτήτων και επιχειρήσεων προς τα προάστια, και επομένως ένταση της συσσώρευσης σε αυτά και απαξίωση των κεντρικών περιοχών. Αναζητούνται νέες περιοχές, νέοι οικισμοί, για καλύτερες συνθήκες διαβίωσης, σε μια νέα, ευρύτερη περίμετρο του μητροπολιτικού κέντρου.

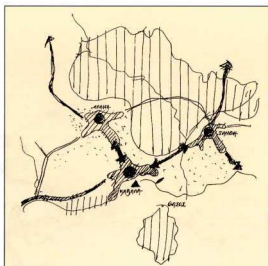
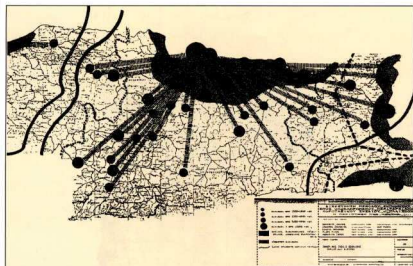
Στη φάση της επανααστικοποίησης, δημιουργούνται ευνοϊκές προϋποθέσεις παρεμβάσεων στο μητροπολιτικό κέντρο, όπως αναπλάσεις, κυκλοφοριακές και άλλες ρυθμίσεις για την αναζωογόνησή του. Στην πρωτεύουσα, βρισκόμαστε σε μια φάση αποαστικοποίησης, ενώ στη Θεσσαλονίκη σε μια φάση έντονης προαστικοποίησης.

Επιχειρώντας την ερμηνεία των τάσεων χωρικής διάχυσης των υπολοίπων αστικών κέντρων, διαπιστώνουμε αρκετές ομοιότητες με τα φαινόμενα αστικής

διάχυσης στις δύο ελληνικές μητροπόλεις. Έτσι, σε όλα τα αστικά κέντρα υπάρχει μια σειρά περιμετρικών αγροτικών οικισμών, που λειτουργούν δορυφορικά ως ένα είδος "προαστίων": η δυσκολία ανεύρεσης κατοικίας στα αστικά κέντρα ωθεί τους κατοίκους να αναζητήσουν κατοικία σ' αυτές τις θέσεις. Πολλοί κάτοικοι των οικισμών αυτών εργάζονται στην πόλη ή έχουν άμεσες εμπορικές σχέσεις μ' αυτήν, ενώ μια σειρά δραστηριοτήτων αναψυχής και ψυχαγωγίας των κατοίκων των πόλεων χωροθετούνται σ' αυτούς, και πολλές επιχειρήσεις ή αστικές χρήσεις χωροθετούνται στα διοικητικά όριά τους. Με δεδομένο ότι οι αποστάσεις μεταξύ των αστικών κέντρων κυμαίνονται από 50-70 χιλμ., τότε αυτές οι αστικοποιούμενες ευρύτερες περιοχές τείνουν σε μια μεγαλύτερη χωρική προσέγγιση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της διαπίστωσης αποτελούν οι πόλεις Δράμα-Καβάλα-Ξάνθη (εικ. 13).

Πέραν αυτών, θα πρέπει να σταθεί κανείς σε μια σειρά γενικότερες διαπιστώσεων, που αφορούν στον τρόπο ζωής και στις δυνατότητες των κατοίκων των αγροτικών οικισμών να "απολαμβάνουν" και αυτοί τις αστικές υπηρεσίες και εξυπηρετήσεις που προσφέρονται. Από ορισμένες έρευνες που πραγματοποιήθηκαν για την Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης σχετικά με τους κεντρικούς αγροτικούς οικισμούς (έτη 1989-1990)¹³, προέκυψαν τα εξής συμπεράσματα:

- α. Με ελάχιστες εξαιρέσεις, κάθε αγροτική κατοικία: ηλεκτροδοτείται, διαθέτει ηλεκτρικό ψυγείο, τηλεόραση και πλυντήριο πιάτων και έχει εσωτερικό σύστημα ύδρευσης.
- β. Υπάρχει σε μεγάλα ποσοστά χρήση ηλεκτρικών και ηλεκτρονικών συσκευών.
- γ. Το 64% των κατοίκων διαθέτει τηλεφωνική συσκευή.
- δ. Υπάρχει ένα σημαντικό ποσοστό ιδιωτικών μέσων μεταφοράς.

12. Δίκτυο οικισμών με πόλο το Ηράκλειο (σύμφωνα με Τμήμα Πλκ. Μπ. Πολιτεχνική Σχολή Δ.Π.Θ., "Διερεύνηση μεθόδου επέκτασης ενός ολοκληρωμένου περιφερειακού Χωροταξικού Σχεδίου-Πλαισίου: Η περίπτωση της Κρήτης (Δι' όνομα Χωροταξίας Υ.Π.Ε.Χ.Δ.Ε.), Ξάνθη, 1989).

13. Αστικοποίηση των ευρύτερων περιοχών Δράμας-Καβάλας-Ξάνθης και τάσεις χωρικής προσέγγισης τους (σύμφωνα με Ι.Π.Α., "Μελέτη περιφερειακής ανάπτυξης και χωροταξικής οργάνωσης του νομού Καβάλας, Α' φάση" (Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Δράμας-Καβάλας-Ξάνθης, Νομαρχιακό Διαμέρισμα Καβάλας), Απρίλιος 1996).

ε. Υπάρχει μια σημαντική ανανέωση του οικιστικού αποθέματος, σ. Το 50% περίπου των επιρικών καταστημάτων των αστικών κέντρων έχουν "πελάτες" από τους αγροτικούς οικισμούς.

ζ. Υπάρχει μια σημαντική διάχυση υπηρεσιών στους αγροτικούς οικισμούς.

Τα παραπάνω σημαίνουν ότι διαμορφώνεται και ένα νέο προφίλ στις σχέσεις ανάμεσα στους κατοίκους των πόλεων και σ' αυτούς των αγροτικών περιοχών. Στην αγροτική ενδοχώρα των αστικών κέντρων παραέχεται μια εικόνα που δείχνει μια τάση εξομοίωσης με την πόλη, τόσο στα εξωτερικά χαρακτηριστικά του δομημένου χώρου όσο και σ' αυτά των κατοίκων και των κοινωνικών συμπεριφορών.

Η σύγχρονη ελληνική πόλη, στο όριο μέγεθός της, διαχέεται προς τον αγροτικό χώρο και μετασηματίζεται, δημιουργώντας τάσεις απορρόφησης και απομύθησης. Εν τούτοις, διαβάλλεται, και μέσα από τη διαδικασία αυτή διαγράφονται προοπτικές και μελλοντικές εξελίξεις για τις χωρικές σχέσεις των οικισμών, που πρέπει να αποτελέσουν αντικείμενο επιστημονικής έρευνας.

Σημειώσεις

1. Στην τότε ελληνική επικράτεια προστέθηκαν το 1946, μετά τη λήξη των Β' Παγκόσμιου πόλεμου, τα δωδεκάηγηρα. Το γεγονός αυτό δεν μεταβάλλει ουσιαστικά στα αποτελέσματα και επισημαίνεται στο άρθρο αυτό.
2. Π. Λουκάκης κ.ά., "Περιφερειακές σχέσεις και τάσεις εξέλιξης του δικτύου αστικών κέντρων της Ελλάδας", Επισήμανση Κοινωνικών Έρευνών 29, 1978.
3. Μ. Γιαννακούλου, *Τυπολογικές Συνοχτήσεις Χωροταξικών και Οικιστικών Χαρακτη-*

ριστικών των Αγροτικών Οικισμών Ξάνθης-Ροδίτης (Δι' ονομασία Διατριβή, Τμήμα Πολιτικών Μηχανικών Δ.Π.Θ.), Ξάνθη, 1994.

4. Την περίοδο που γράφεται το παρόν άρθρο επικρατεί η νέα αναδιάρθρωση των Ο.Τ.Α. σε 700 περίπου Δήμους, με βάση το προς νομοθέτηση πρόγραμμα "1. Καποδιστρια".

5. Π. Λουκάκης και Ζ. Δεμακάς, "Σχεδιασμός και διοίκηση μετροπολιτικών κέντρων: Η περίπτωση της Αθήνας", Στο *Συμπόσιο Διοίκησης Μετροπολιτικών Περιοχών* (Διοίκηση και Πολιτεία (Μελέτες 11) (εκδόσεις Αγ. Ν. Σάκουλα), Αθήνα - Κορυθνή, 1994 σσ. 149-172.

6. Εδώ θα πρέπει να αναφερθούν οι προτάσεις που διατυπώθηκαν στην τότε Αρχιτεκτονική Σχολή του Ε.Μ.Π., μετουσιωμένες ερπυσματικών και αργότερα ερευνητικών εργασιών, καθώς και μετέπειτα εκδόσεις του Κ.Ε.Π.Ε.

7. Δρ. Κ.Ε.Π.Α. χαρακτηριστικά, εξειδικεύοντας την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, 7-8 αστικοί πόλοι της χώρας.

8. Ο μόνος ισχυρός περιφερειακός πόλος εκτός αυτού του άξονα είναι το Ηράκλειο Κρήτης.

9. Για την περίπτωση, την καρδιά αποτελεί το παραδοσιακό κέντρο της Αθήνας, Μετροπολιτικό Κέντρο είναι ολόκληρο το Π.Σ. Περιφέρειας, ενώ Ευρύτερη Μετροπολιτική Περιοχή είναι τουλάχιστον οι νομοί Αττικής, Περιφέρειας της Θεσσαλίας και Τολύμης. Προβλεπόμενα πληθυσμιακά και απασχόλησης στα πρόσφατα σχέδια της Αθήνας", *Σύγχρονα θέματα*, περ. β', χρ. 4ος, 27, 1986, σσ. 19-28.

11. L. Norström, "Population changes in a functional regional system", *Economic Geography*, 1981, J. Kawashima, "Spatial cycle hypothesis and Roxy index method: Implications of the 1985 population census figures for the stage of suburbanization of Tokyo Metropolitan Area", ανακοίνωση στο RSA Twenty-sixth European Congress, Krakow, Poland, 26-29 August, 1986, K. Ρόντος και Αθ. Παπαδοκαλοπούλου, "Η προσέγγιση του περιφερειακού κύκλου: Η περίπτωση της Μετροπολιτικής περιοχής της Αθήνας", Ο Στεφανικός (Επιστημονική) Επισήμανση του Συλλόγου Πτυχιούχων Στατιστικών Υπολλήλων της Ε.Σ.Σ.Υ., 1-2, 1994, σσ. 3-22.

12. Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (Ι.Π.Α.), "Οικονομική ανάπτυξη και χωροταξικός σχεδιασμός πεδίου Μεσογίων, 1995-2020: Χωρικές ρυθμίσεις περιοχής Αερολιμένος "Ελ. Βενιζέλος" (Όργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου και Προστασίας Περιβάλλοντος Αθήνας), Αθήνα, 1997.

13. Τμήμα Πολιτικών Μηχανικών, Πολυτεχνική Σχολή Δ.Π.Θ., "Εξειδικευμένη δεκτική τεχνική και κοινωνικής υποδομής για μια συστηματική κατόπηση προβλημάτων περιοχών: Η περίπτωση της Περιφέρειας Αν. Μεσοβόρειας Ελλάδας" (Υ.Ε.Τ., Υ.Π.Ε.Χ.Δ.Ε., Ε.Ε.Τ.Α., Νομαρχιακές Περιφέρειες Α.Μ.Θ.), Ξάνθη, 1991.

The Contemporary Greek City: Transformation Tendencies in the Regional Diffusion of Urbanization

P. Loukakis

The transformation tendencies in the network of Greek settlements, as well as in the structure and role of the urban centres and in their relations with the rural settlements are analyzed in this article. The system and the urban structure of the settlements, as they crystallized after 1970 in Greece, showed by the mid-1970s strong tendencies of regional diffusion urbanization, as regards both the urban centres and the rural settlements.

After the single-city domination of the metropolitan centre of the capital (Athens), a system of two metropolitan centres (Athens-Thessaloniki) and of seven to eight regional urban poles has formed today; the rest of the towns affect radially their rural hinterland, which has already been reinforced with certain local agricultural centres.

A series of economic parameters, especially that of tourism, are responsible for the distinct phenomena of regional diffusion of urbanization in wide areas around the towns and along the coastal areas. The monocentric urban tissue changes due to the extension of housing and trade and the relocation of industries; in addition, new housing areas of suburban type are in demand in new or in peripheral rural settlements. The coastal areas of vacation homes are rapidly urbanized, thus creating complicated problems in the mobility of the production factors and the infrastructures. In addition, new economic and social phenomena affect the mobility, and the way and quality of life, of the inhabitants.

The urban formations are diffused and also the rural vitality, but they are also refracted in rural space, and thus they create a new framework for the planning and design of cities.